

М 31

3737-р

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. П. ДРАГОМАНОВА**

МАСЛОВСЬКА Олена Миколаївна

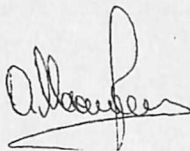
УДК: 328.123(477)

**ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ: СВІТОВА ТА
УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ - 2013

9916

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис
Роботу виконано в Національному педагогічному університеті
імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник -

доктор політичних наук, доцент
ЗЕЛЕНЬКО Галина Іванівна,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
НОВАКОВА Олена Вікторівна,
Східноукраїнський національний
університет ім. В. Даля,
професор кафедри політичних наук;

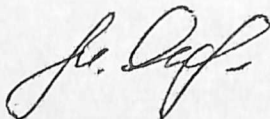
кандидат політичних наук
КУКУРУЗ Оксана Володимирівна,
Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
науковий співробітник відділу
правових проблем політології.

Захист відбудеться 14 червня 2013 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 13 травня 2013 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М. А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У політичній науці аксіомою є твердження, що наявність альтернативних політичних суб'єктів – одна з передумов поступального розвитку суспільства, якщо їх діяльність має конвенційний характер. Досвід розвинених демократичних країн доводить, що надання опозиційним силам права офіційно висловлювати свою точку зору, відмінну від позиції правлячої партії (коаліції партій), позитивно впливає на функціонування всієї політичної системи. Натомість, відсутність опозиції призводить до узурпації влади однією групою впливу, відповідно до зловживання владою, росту соціальної нестабільності в суспільстві, посилення політичного відчуження у громадян та ін.

Проте інституційні моделі політичної опозиції варіюються – від офіційного закріплення статусу політичної опозиції на нормативно-правовому рівні до її існування як неформального, але впливового інституту. Для України феномен «політична опозиція» новий, але це явище стало нормою політичного життя, проте відсутність елементарних навичок, культури взаємодії влади та опозиції, а також ефективних механізмів взаємодії партії влади і опозиції, протистояння політичних сил часто набуває нерелевантних форм, що спричиняє гострі внутрішньо-владні конфлікти і суспільно-політичні кризи. Тому в Україні й надалі актуальним є питання забезпечення конструктивізму у функціонуванні політичної опозиції. Зважаючи на відсутність власного досвіду функціонування політичних акторів в умовах політичного плюралізму, вітчизняна політична наука потребує вивчення досвіду функціонування та нормативно-правового регулювання діяльності політичної опозиції, яка склалася у країнах з тотальною системою організації державної влади – по перше; і на цій основі – вироблення певної моделі функціонування політичної опозиції: політичної культури, політичної свідомості, конкретних політичних практик з метою надання діяльності опозиції та влади конструктивного характеру.

Питання сутності опозиції, її політико-правового статусу в демократичному суспільстві є предметом численних наукових досліджень і дискусій. Перші ґрунтовні дослідження з проблематики політичної опозиції були зроблені зарубіжними фахівцями ще у XIX–XX ст. Р. Далем, М. Дюверже, О. Кірхгаймером, Х. Лінцем, Г. Оберройтером, Дж. Сарторі та ін. У їх роботах увага приділяється проблемам інституціоналізації та класифікації політичної опозиції, формам і методам опозиційної діяльності тощо.

Вітчизняною політичною наукою створено значний науковий доробок, присвячений різним аспектам політичної опозиції, серед яких варто виділити праці В. Бабкіна, Р. Балабана, І. Бондара, І. Варзаря, Н. Вішничук, Г. Зеленько, А. Колодій, О. Кукуруз, М. Михальченка, Р. Павленка, А. Пахарєва, Г. Постриганя, С. Рябова, Ф. Рудича, В. Сичової, О. Совгірі, Т. Ткаченко,

П. Шляхтуна, В. Якушика та ін. У своїх дослідженнях науковці приділяли значну увагу: передумовам та причинам виникнення політичної опозиції (І. Варзар, І. Курас, В. Якушик та ін.), проблемам її законодавчого регулювання (І. Павленко, О. Совгіря та ін.), особливостям взаємодії з владою (М. Михальченко, О. Новакова, С. Рябов, В. Сичова та ін.), її місця в політичному процесі (Н. Вінничук, Г. Щедрова та ін.).

Також проблеми становлення та функціонування інституту політичної опозиції розглядаються в контексті інших політологічних проблем, зокрема при дослідженні: політичної еліти, політичної влади, політичних партій і партійних систем та ін. Але праць, присвячених конкретно проблематиці впливу політико-культурологічних детермінант, які формують відповідні політичні практики функціонування політичної опозиції немає.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась у рамках науково-дослідної теми кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід та українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року).

Мета: дослідити взаємозалежність політико-культурологічних детермінант і процесів становлення, функціонування політичної опозиції на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних практик її діяльності.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких дослідницьких **задач**:

- дослідити історію становлення та еволюцію поняття «опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці;
- з'ясувати та дослідити вплив політичної культури на становлення та функціонування інституту політичної опозиції;
- виокремити і проаналізувати структуру політико-культурологічних детермінант, які обумовлюють функціонування інституту політичної опозиції;
- дослідити особливості політичної культури опозиції за різних моделей функціонування опозиції;
- виявити та проаналізувати перспективи інституціоналізації політичної опозиції в контексті особливостей взаємозалежності між станом та розвитком політичної культури і характером демократизації політичної системи сучасної України;
- охарактеризувати ймовірні варіанти впорядкування сфер компетенції політичної опозиції в Україні.

Об'єктом дослідження є політична опозиція як феномен політичного життя. **Предметом дослідження** є вплив політико-культурологічних чинників на формування і функціонування політичної опозиції у світі та в Україні.

Методологічна основа дослідження обумовлена його метою, тому в основу дослідження було покладено системний та культурологічний підходи, використано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів та підходів, які дозволили забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів.

Зокрема, історичний метод дозволив дослідити в хронологічній послідовності теоретичні розробки вчених та мислителів з проблематики політичної опозиції. Біхевіористський метод став основою для дослідження особливостей політичної поведінки опозиційних сил за різних типів політичної культури та допоміг проаналізувати варіанти взаємодії влади і опозиції. Системний метод дав можливість розглянути політичну опозицію як цілісний інститут політичної системи. Порівняльний метод був використаний для виявлення характерних ознак інституту політичної опозиції в умовах різних типів політичної культури. Критично-діалектичний метод дав змогу виявити суперечності в становленні та функціонуванні інституту політичної опозиції в Україні. Емпіричний метод був використаний для опису політичних подій, статистичних даних і соціологічних досліджень. Прогностичний метод дав змогу окреслити тенденції подальшого розвитку політичної опозиції в Україні. На основі системно-функціонального підходу проаналізовано змістове наповнення конституцій, функціональність сфер компетенції парламентської опозиції, проаналізовано характер і ступінь впливу парламентської опозиції на процеси формування політичних рішень.

Наукова новизна роботи ґрунтується на тезі про невинну змінюваність опозиції як діалектичного атрибуту політичної сфери суспільства, а під впливом політико-культурологічних детермінант формуються політичні практики функціонування політичної опозиції, а саме:

уперше:

- на основі системного аналізу процесів демократизації політичної системи суспільства виокремлено роль та значення інституту політичної опозиції і з'ясовано, що детермінантою і необхідною умовою функціонування якого є політична культура не лише як частина загальної культури, а як складова політичної системи, коли її типи визначають характер політичних відносин між владними та опозиційними політичними інститутами;

- визначено систему політико-культурологічних детермінант функціонування політичної опозиції: ціннісні чинники (рівень політичної культури політичної еліти та мас, визнання культурних передумов, політичних традицій і цінностей суб'єктами політики); нормативно-правові чинники (конституція, закон про опозицію, регламенти, угоди між політичними силами, розподіл обов'язків між урядом та опозицією, правова культура); структурні чинники (особливості інституційної структури, роль політичних партій, виборча система, система влад, дія принципу стримування та противаг) та досліджено їх вплив на формування та функціонування інституту політичної опозиції в Україні;

- проведено структурно-функціональний аналіз ролі політичної опозиції у процесах прийняття політичних рішень; на основі використання емпіричних даних узагальнено форми політичної діяльності політичної опозиції, дана оцінка їх результативності в умовах змішаної та парламентської форми правління; доведено, що функціонування політичної опозиції в Україні обумовлене не стільки рівнем її інституціоналізації, скільки фрагментарним типом політичної культури, низькою здатністю до компромісної діяльності.

Дістало подальшого розвитку:

- порівняльний аналіз історичних умов зародження традицій опозиційної діяльності на українських територіях і на цій підставі обґрунтовано причини поширення нерелевантних форм діяльності політичної опозиції, її низького залучення до вироблення політичних рішень, в основі чого лежить високий рівень суспільної аномії і відтак відсутність достатніх фізичних і інтелектуальних ресурсів у опозиції, високим рівнем патерналізму, який все ще зберігається в українському суспільстві;

- обґрунтування мотиваційної основи застосування нерелевантних форм політичної діяльності політичної опозиції, яка обумовлена: неефективністю легальних каналів політичного впливу; неможливістю мобілізації суспільства для підтримки певних політичних інтересів через інертність останнього; низьким адаптаційним потенціалом політичної опозиції;

- рекомендації, спрямовані на стабілізацію функціонування політичної опозиції в Україні і підвищення її політичної культури, які полягають у необхідності врегулювання опосередкованих засобів, які б стимулювали розвиток організаційних форм функціонування політичної опозиції; нормативно-правовому врегулюванню сфер компетенцій органів державної влади, завдяки чому вивільнився б простір для функціонування опозиційних сил; нормативно-правовому врегулюванню сфер і можливих напрямів співпраці парламентської більшості і парламентської опозиції.

Практичне значення дослідження полягає у виокремленні політико-культурологічних детермінант, які обумовлюють вибір форм політичної боротьби і політичної поведінки опозиційних сил та в цілому визначають політичну практику функціонування політичної опозиції як у країнах сталої демократії, так і в Україні. Положення і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані при проведенні подальших наукових досліджень з цієї тематики, діяльності політичних і громадських організацій, при розробленні навчальних курсів і спецкурсів з політологічних дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися і обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право» (Київ, 2012 р.); VIII юридичних читаннях «Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства»

(Київ, 2012 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми конституційно-правової модернізації держави в контексті сучасних глобалізаційних викликів» (Київ, 2012 р.);

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 10 наукових статей, з них 5 у фахових наукових виданнях з політичних наук.

Структура дисертації підпорядкована меті та завданням дослідження. Робота містить вступ, три розділи (7 підрозділів), висновки і список використаних джерел (221 найменування). Загальний обсяг дисертації – 198 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет дослідження, його мету та завдання, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення, вказано форми апробації та наведено дані про структуру дисертації.

У першому розділі - **«Теоретико-методологічні засади дослідження феномену «політична опозиція»** - визначено понятійно-категоріальний апарат дослідження, описано еволюцію поняття «політична опозиція» у політичній науці, визначено структуру політико-культурологічних детермінант, під впливом яких формуються політичні практики функціонування політичної опозиції.

У підрозділі 1.1 - *«Еволюція поняття «політична опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці»* - охарактеризовано етапи еволюції, підходи до трактування і оцінки явища політичної опозиції. Розвиток політичної опозиції обумовлений розвитком політичних систем, а явище опозиції розвивалося від античності (в умовах полісної демократії в Греції, інституту плебейської трибуни і стоїчної опозиції у Римі, що було відображено у концепціях Аристотеля, Цицерона та ін.

Роль політичної опозиції була обґрунтована Г. Болінгброком у 1749 р. після її утвердження як офіційного інституту у Британському парламенті: роль опозиції полягала у забезпеченні балансу влади, контролю і критики опозицією дій уряду, внесення пропозицій, спрямованих на реформування державно-правових інститутів, пропонувати альтернативні варіанти вирішення проблем. В епоху Просвітництва політичне протистояння в Європі стало нормою політичного процесу, а у політичній думці феномен опозиції став послідовно вивчатись, зокрема: Ф. Гізо (ідея необхідності участі опозиції у процесі здійснення державної влади), Дж. Міль вважав політичну меншість чинником підвищення обізнаності та дієвості влади, Т. Джефферсон обґрунтовував необхідність оформлення діяльності опозиції в рамках політичних партій, А.де Токвіль акцентував увагу на конструктивній стороні взаємин опозиції та влади і праві меншості на об'єднання. Тобто опозиція стала об'єктом

дослідження філософів та соціологів, які торкалися як розуміння сутності, так і функцій та типів, і досліджувалася в контексті вивчення опозиційних партій (М. Дюверже, Р. Міхельс, В. Паретто, Г. Моска), у співвідношенні з урядовими кабінетами (Р. Даль, Р. Дарендорф, Г. Оберройтер).

В українській політичній думці ідеї плюралізму, демократії, прав і свобод людини, які є підґрунтям для формування ідеї політичної опозиції, представлені у творах Ю. Дрогобича, С. Оріховського-Роксолана, Ф. Прокоповича, М. Костомарова, Г. Андрузького. Наприкінці XIX ст. представники української суспільно-політичної думки велику увагу приділяли інтересам меншості, а саме вважали за потрібне надавати їм право в управлінні державою (М. Драгоманов, Б. Кістяківський, М. Грушевський, М. Хвильовий, В. Липинський та інші).

Починаючи з другої половини 1980-х рр. опозиційні настрої в Україні легалізувалися, а з офіційним утвердженням політичного плюралізму і багатопартійності питання визначення сфер компетенції політичної опозиції стали підніматися у контексті державотворення і знайшли своє втілення у конкретних нормативно-правових актах.

У підрозділі 1.2 - «Інститут політичної опозиції як об'єкт політологічного аналізу» - визначено поняття і підходи визначення місця політичної опозиції у політичній системі, серед яких: 1) етимологічний (опозиція існує в суспільстві завжди, що зумовлено його природою); 2) інституціональний (опозиція вмонтована у політичну систему). Визначено, що умовою існування опозиції є суб'єкт дії, що дало підстави виділити категорії політичної опозиції – парламентська, організовані громадсько-політичні сили, неорганізована опозиція в масштабах усього суспільства; а також – парламентська і позапарламентська опозиція.

Функціонування політичної опозиції можливе за таких умов: 1) свобода думки та висловлювань, можливість доведення відмінних позицій меншості до відома інших громадян і державних структур; 2) можливість брати участь у політичному житті усіх громадян; 3) у разі політичного конфлікту – контроль громадян над рішеннями уряду; 4) згода під час прийняття політичних рішень про необхідність мінімізації примусу стосовно переможеної меншості та збільшення кількості громадян, котрі вважають, що прийняті рішення відповідають їх інтересам; 5) мирний спосіб розв'язання конфліктів і мінімізація політичного насильства; 6) термінове вирішення урядом політичних питань, які розцінені громадянами або лідерами як важливі і невідкладні; 7) довіра у суспільстві до Конституції та демократичних процедур (за Р. Далем).

Формати опозиційної діяльності (політична поведінка, методи ведення боротьби) залежать від рівня інституціоналізації опозиції, що обумовлено політичними традиціями, політико-правовою культурою і здатністю суспільства до консенсусу.

На підставі типологізації політичної опозиції, запровадженої у політичну науку Х. Лінцем (лояльна, напівлояльна, нелояльна), Дж. Сарторі (відповідальна і невідповідальна), Р. Далем (структурна і неструктурна), Г. Оберройтером (опозиційні партії, які ставлять за мету вирішення конкретних проблем; партії, які віддають перевагу досягненню консенсусу у відносинах з правлячими партіями; партії які притримуються курсу на конфронтацію) та О. Кірхгаймером (принципова, лояльна і політична опозиція, яка перебуває у повному порозумінні з правлячою партією щодо цінностей, але має відмінне бачення досягнення результатів) було з'ясовано, що найоптимальнішою для політичного процесу є конструктивна опозиція. Проте й її методи діяльності і функції є наслідком політичної інституціоналізації, яка є підставою для вибору релевантних форм політичної діяльності, а також політичної культури та свідомості і є такими: парламентські (інтерпеляції та запити; участь у роботі комітетів парламенту; ініціювання відповідальності уряду; оприлюднення інформації про роботу уряду в ЗМІ) і позапарламентські (піддання сумніву легітимності парламенту та його здатності здійснювати політичні зміни; пошук консенсусу з проблем, які були проігноровані парламентською опозицією) форми впливу.

На підставі наведених визначень виокремлено політико-культурологічні детермінанти функціонування політичної опозиції, які включають: ціннісні чинники (рівень політичної культури політичної еліти та мас, визнання культурних передумов, політичних традицій і цінностей суб'єктами політики); нормативно-правові чинники (конституція, закон про опозицію, регламенти, угоди між політичними силами, розподіл обов'язків між урядом та опозицією, правова культура); структурні чинники (особливості інституційної структури, роль політичних партій, виборча система, система влад, дія принципу стримування та противаг).

У другому розділі - **«Політико-культурологічні детермінанти функціонування політичної опозиції: порівняльний аналіз зарубіжних практик»** - проаналізовано типові практики функціонування політичної опозиції у країнах сталої демократії. Зважаючи, що політичні практики є наслідком впливу політико-культурологічних детермінант, проаналізовано політичну культуру як середовище існування політичної опозиції.

У підрозділі 2.1 - *«Політична культура як середовище існування політичної опозиції»* - з точки зору теорії раціонального вибору проаналізовано концепції політичної культури, які пов'язані з іменами Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Д. Елізара, К. фон Бойме та ін. Країни зі схожими суспільно-політичними системами водночас можуть кардинально відрізнятися одна від одної в політико-культурному відношенні. Політична культура є результатом впливу історичних, економічних, соціальних, національних, релігійних, ментальних, психологічних чинників, а її стан впливає на формування і функціонування всієї політичної системи, перетворюючи політичні погляди,

цінності у конкретну політику, тому це поняття належить до сфери політичної практики (за С. Вербою).

Виходячи з того, що політична культура – сукупність політичних цінностей, норм і способів поведінки, що функціонують у рамках певної політичної системи і характеризують взаємодію політичних інститутів і політичних спільнот, було з'ясовано, що політична культура опозиції полягає у вмінні бачити партію влади не лише як суперника у боротьбі за право керувати державою, а як носія певної політики, курсу, соціальних заходів і програм, які, власне, і викликають незгоду, стають предметом заперечення.

З точки зору інституційного рівня політичної культури виділено такі колективні форми політичної практики: способи управління політичною системою, закріплені у державному ладі; методи прийняття політичних рішень; характер запровадження їх у життя; методи вирішення соціально-політичних конфліктів; тип електорального процесу; характер міжпартійних відносин; способи лобіювання корпоративних інтересів і т.д. На підставі запропонованих У. Розенбаумом спектрів типів політичних культур, які варіюються від фрагментованого до інтегрованого типу політичної культури, було виокремлено країни для аналізу практик функціонування політичної опозиції. Також ставилося за мету з'ясувати чому, маючи різні за змістом політичні інститути, ці країни мають доволі ефективну і конструктивну політичну опозицію, яка використовує релевантні форми політичної діяльності.

Велика Британія: політична система є стабільною, на політичні інститути накладені обмеження у вигляді загальноприйнятих «правил гри», які підтримують баланс між приматом індивідуальної свободи та порядком. Двопартійна система, повага до авторитету та закону, толерантна політична культура, еволюційний тип історичного розвитку, право уряду розпустити Палату Громад, роль монарха, які вважаються класичними механізмами забезпечення політичної стабільності держави і ефективного управління країною, визначають досить усталені практики функціонування політичної опозиції. Великобританія – країна з низькими транзакційними витратами, а стабільність політикуму базується на консенсусі відносно головних суспільних цінностей.

США має найближчий до «ідеального» тип культури участі. Американська демократія успадкувала правосвідомість, чітку структуру політичних інститутів і прозорі принципи політичної діяльності. Для США спільними є традиції діяльності опозиції, її відносини з владою, що здійснюються на засадах поваги до опонента, консенсусу та компромісу як головних умов ефективної політичної діяльності, тут діє принцип лояльної опозиції. У США навіть замість поняття «опозиція» використовують поняття «меншість», що має легше смислове навантаження.

Для *Франції* характерна фрагментарна політична культура, відсутність згоди щодо сутності політичних інститутів, слабка традиція компромісу,

стриманості та поваги до опонентів. Незважаючи на конфліктність, французи зберегли прихильність до демократичних свобод, республіканської традиції, в яку втілені повага і терпимість до прав меншості, що доповнюється високою включеністю населення у політичне життя та постійним контролем за діяльністю уряду. Тобто політична культура Франції є активістською з демократичними та авторитарними елементами, проте опозиція має обмежені можливості впливу на прийняття політичних рішень, відповідно й політичні практики є більш радикальними.

У Німеччині політичний спектр досить збалансований, а політична опозиція досить поміркована і толерантна. Для неї характерна повага до закону, пріоритет прав і свобод людини, поділ гілок влади, право і реальні можливості народу приймати участь у процесі прийняття рішень, тверді соціальні гарантії, панування легальних засобів ведення боротьби, крайній антиекстремізм у політиці.

Як приклад країни зі східним типом політичної культури було взято Японію, де суспільство орієнтоване на безконфліктне існування, невизнання опозиційності й ігнорування думки меншості. На практиці це реалізується через протиставлення загальноприйнятих норм суспільства думці індивіда, яка має право на існування лише у його свідомості, але не може бути протиставлена суспільній. Японцям також властива схема суспільних відносин патрон-клієнт, коли останній має обов'язково належати до якоїсь професійної групи і розпочинати своє професійне сходження її рядовим членом, звідси й поміркованість політичних практик.

У підрозділі 2.2 - «*Моделі політичної опозиції в контексті особливостей політичної культури та типу політичної системи*» - проаналізовано взаємозалежність політичної культури, політичної опозиції і дизайну політичної системи. На основі критеріїв – гомогенність та багатополарність політичної системи – виділено шість типів політичних систем, яким відповідають шість моделей політичної опозиції (за А. Гавриловим). При цьому критерій гомогенності відображає потенційні можливості виникнення опозиції та ступінь суперечності інтересів між суб'єктами політичного процесу, а критерій багатополарності – число суб'єктів політичного процесу, що впливають на обрані ними стратегії боротьби за домінуючий владний ресурс.

1) У консенсусних біполярних системах (Великобританія, США), для яких характерна абсолютна перевага системної опозиції, що обумовлено наявністю консенсусу відносно основних принципів державного устрою; опозиція формується на однопартійній основі; у зв'язку з тим, що виконавчу владу в даних системах формують переможці виборів, то основні методи опозиційної боротьби знаходяться в електоральній сфері;

2) у конфліктогенних біполярних системах опозиція характеризується наявністю в суспільстві двох потужних сегментів, тому опозиції формується за сегментарним принципом, що не передбачає врахування інтересів малих груп;

постійне прагнення однієї із сил до одноособового завоювання влади є чинником формування несистемної опозиції, чия діяльність здатна призвести до розколу системи (Туреччина, Єгипет, Пакистан, Йорданія, деякі азійські країни);

3) у консенсусних багатополярних системах опозиція має переважно системний характер; при цьому наявність несистемної опозиції не виключається, проте вона представлена у вигляді політичних маргіналів; сегментарний принцип формування опозиції значно знижує перспективи опозиційних сил отримати владу електоральними засобами; опозиція може формуватись на коаліційній основі (Франція, Італія, Іспанія, ФРН);

4) у консенсусних системах (Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія) всі потужні сегменти суспільства прагнуть до збереження стабільності системи, відтак сфери компетенції політичної опозиції чітко визначені і їм слідують;

5) у конфліктогенних багатополярних системах опозиція формується за принципом клісентелізму, що є результатом елітизованого політичного процесу; протиставлення гравців є досить жорстким, що істотно звужує можливість досягнення консенсусу; наслідком наявності великої кількості політичних сил, жодна з яких не здатна отримати владу самостійно, є формування правлячих коаліцій; мінімальне врахування думки опозиції з боку коаліції знижує цінність парламентського представництва, внаслідок чого опозиційні сили максимально направляють свої зусилля на отримання влади; притаманна практика блокування роботи парламенту, а, відповідно, й дій виконавчої влади, що призводить до імобілізації всієї системи (Грузія, Україна);

6) в однополярних системах модель політичної опозиції характеризується концентрацією влади в руках одного суб'єкта (глави держави, партії чи державного інституту); опозиція може мати системний характер, що проявляється у внутрішньопартійній міжелітній боротьбі, та несистемний характер, що передбачає потенційну можливість виникнення насильницької зміни режиму (Індія, Японія, країни Латинської Америки, Росія, Білорусь, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан, Казахстан).

Поряд з опозицію у масштабах суспільства виділено моделі парламентської опозиції, які класифікуються за рівнем інституціоналізації і законодавчого впливу: *Вестмінстерська модель* (Індія, Австралія, Нова Зеландія, Великобританія, Ірландія, Канада) передбачає парламентський контроль уряду, година (день) запитань до уряду, робота в комітетах, проведення парламентських дебатів при внесенні поправок до законопроектів. *Французька напівпрезидентська модель* передбачає пропорційне представництво всіх парламентських фракцій у керівництві парламентом, забезпечення ефективної діяльності тимчасових слідчих комісій з метою збору та надання парламенту інформації про певні факти або події, та пропорційне представництво всіх парламентських фракцій у їхньому складі. *Німецька модель* передбачає можливість опозиції впливати на визначення порядку

денного парламенту, право призначати значну частину керівних посад у постійних комітетах; право накладати вето на законопроекти, ініційовані урядом. *Скандинавська модель* включає участь опозиції у діяльності законодавчих комітетів та залученість до процедури ухвалення порядку денного.

Щодо транзитних країн, то найдосконаліше унормовано сфери компетенції парламентської опозиції у *Литві*, але не окремим законом, а Статутом Сейму і передбачає систему прерогатив парламентської опозиції, що сприяє стабілізації роботи парламенту і законотворчого процесу. Окремими законами з-поміж країн Європи регулюється діяльність опозиції тільки у *Португалії*. Закони «Про правовий статус опозиції» і «Про гарантії права опозиційної партії на виступ» визначають права парламентської меншості (кадрові та установчі прерогативи, право на доступ до ЗМІ) стабілізує роботу парламенту, хоча не знімає проблем застосування нерелевантних форм політичної поведінки.

Отже політична культура опозиції є своєрідною для кожного типу політичної системи, який, в свою чергу, формувалася в специфічних історичних, культурних, географічних, соціально-економічних умовах. Проте, будучи неформальним за змістом, інститут політичної опозиції є цілком ефективним, легальним, що обумовлено саме політико-культурологічними детермінантами.

У третьому розділі - **«Політико-культурологічні чинники та політико-правові засоби врегулювання функціонування політичної опозиції в Україні»** - проаналізовано чинники політико-культурологічного характеру, які визначають політичні практики опозиції. При цьому основна ідея, якої дотримувалася автор, така: у транзитних країнах політична опозиція може бути конструктивною за умови усвідомлення її необхідності і належної імплементації у політичну систему.

У підрозділі 3.1 - *«Політико-правові рамки функціонування політичної опозиції в Україні»* - проаналізовано процес інституціоналізації політичної опозиції. Для України характерна неконсенсусна політична культура, слабкість опозиційного лідерства, нерозуміння сутності поняття політичної опозиції і як наслідок спекулювання цим поняттям.

Етапи інституціоналізації політичної опозиції в Україні обумовлені процесом конституцієтворення. Для кожного з етапів характерні певні сфери компетенції і об'єкти критики насамперед парламентської опозиції. На першому етапі (1990-1996 рр.) були визначені сфери компетенції політичних акторів, які з'явилися у процесі демократичного транзиту; на 2-му етапі (1996-2004 рр.) в умовах домінування президента у системі владних відносин об'єктом критики опозиції був насамперед глава держави, діяльність парламентської опозиції здійснювалася на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю, але за опозицією закріплювалися посада віцеспікера, посади голів парламентських комітетів, що контролюють діяльність

виконавчої та судової гілок влади та впливають на організацію роботи Верховної Ради України, посади заступників чи секретарів решти парламентських комітетів; на 3-му етапі (2005-2010 рр.) із набранням чинності політичної реформи у Конституції України було закріплено інститут «коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України», яка де-юре наділялася значними повноваженнями з формування персонального складу Кабінету Міністрів України та де-факто брала на себе політичну відповідальність за його діяльність; 4-й етап (з кінця 2010 р.) повернення до конституційної моделі 1996 р. і деінституціоналізація парламенської опозиції. Нині функціонування політичної опозиції регламентується Законом «Про об'єднання громадян» (визначено сфери компетентності громадських організацій, у тому числі й опозиційно налаштованих), Законом «Про статус народного депутата України», Законом «Про Регламент Верховної Ради України». На протязі шести скликань Верховної Ради України було внесено 15 законопроектів про опозицію. В процесі роботи над створенням законопроектів актуально залишалася дискусія щодо важливості приймати окремий закон про опозицію.

У підрозділі 3.2 - «Практики функціонування парламентської опозиції в Україні в умовах демократизації політичних відносин» - проаналізовано особливості і проблеми функціонуванні парламентської опозиції з точки зору її ролі у прийнятті політичних рішень. Для аналізу функціонування політичної опозиції у дисертації було використано дослідження Національного інституту стратегічних досліджень, Центру Разумкова та Лабораторії законодавчих ініціатив, які проводять моніторинг діяльності Верховної Ради України.

В Україні має місце невідповідність форми та змісту політичних інститутів, що обумовлено телеологічним характером конституціоналізму. Це відповідно детермінує і функціонування політичної опозиції. Так, має місце неузгодженість між стандартним як для демократії зафіксованим на законодавчому рівні інструментом впливу парламентської опозиції та змістом, формами впливу і ефективністю її діяльності, що є фактором, який дестабілізує політичний процес. Неправові практики, які характерні для парламентської опозиції, пояснюються наявністю прогалин у нормах права, на які накладається нерозвинена політична культура. Обмеженість можливостей парламентської опозиції впливати на ухвалення рішень з одного боку фактично знімає з неї політичну відповідальність перед виборцями, а з іншого – спонукає до таких позапарламентських методів діяльності, як, наприклад, організація масових мітингів чи протестів, апелювання до різних міжнародних інституцій щодо утисків опозиції, блокування парламентської трибуни, саботаж голосувань, тотального порушення депутатської етики.

На підставі аналізу ефективності парламентської опозиції за критеріями, що відображають активність її представників у: законотворчій діяльності (кількість внесених законопроектів); виробленні альтернативного політичного продукту (кількість внесених альтернативних законопроектів); кількість

ініційованих/утворених тимчасових слідчих комісій; прийнятих парламентом звітів тимчасових слідчих комісій; кількість депутатських запитів було з'ясовано рівень ефективності парламентської опозиції. Найбільшими перешкодами у підтриманні стабільних і конвенційних форм взаємодії влади і опозиції в Україні є: 1) ресурсна асиметрія (зосередження капіталу у фінансово-промислових груп); 2) інформаційна асиметрія (монополія на ЗМІ); 3) механізм стримувань і противаг і сфери компетенції парламенту не сприяють утвердженню конструктивної співпраці влади та опозиції; 4) механізми інкорпорації політичного класу через інститут виборів є сумнівними з точки зору демократичності, а вибори не є повноцінним політичним ліфтом; 5) проблематичною є процедурна справедливість.

У підрозділі 3.3 - «Напрями стабілізації та оптимізації функціонування політичної опозиції в Україні» - окреслено ймовірні варіанти стабілізації і підвищення функціональності політичної опозиції. Інституційне оформлення функціонування політичної опозиції є важливим, але не вирішальним фактором для її конструктивізму. В масштабах України слід вести мову про комплексний підхід до стабілізації і надання конвенційних форм діяльності політичній опозиції, що полягає у «інституціоналізації влади» і наданні повноцінних функцій політичним інститутам. Водночас в умовах неусталеності політичних традицій, порушення політичних домовленостей між парламентською більшістю та опозицією, недосконалості окремих парламентських процедур парламентська опозиція потребує певних формальних гарантій для виконання своїх функцій, які достатньо врегулювати змінами до Закону «Про регламент Верховної Ради України».

Поряд з визначенням правового статусу парламентської опозиції потрібно прийняти нормативні документи, що встановлювали б правила поведінки (кодекси) народних обранців, які мають бути для всіх обов'язковими, а найголовніше – повинен існувати механізм контролю за дотримання правил та встановлення санкцій за їх недотримання, найдоцільніше через запровадження конституційного штрафу. Наразі увага повинна зосереджуватися не на з'ясуванні статусу, а політичного змісту (характеру) опозиції, вектора її діяльності. Ухилення від установлення правил гри призводитиме до пролонгації ситуації невизначеності у політичному середовищі та, як наслідок, до вимушеної появи таємних угод і домовленостей, які сприяють утвердженню неправових практик.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу було зроблено такі висновки:

1. Історія виникнення поняття «опозиція» сягає своїм корінням ще стародавніх часів. Легальна форма опозиції виникла ще у античному світі, що пов'язано з існуванням права на приватну власність, економічною свободою тощо, чого не було в цивілізаціях Стародавнього Сходу. Між епохами Середньовіччя та Реформації мислителі-філософи розуміли опозицію лише як

право на опір владі і не розглядають її в якості окремого інституту чи органу. Зокрема, середньовічна схоластика пропагувала ідею про божественний порядок речей, якого кожен повинен неухильно дотримуватися. З XVIII ст. політичну опозицію починають розглядати як невід'ємний інститут демократичної політичної системи, котрий є одним із базових параметрів демократії. В українській політичній думці увага до питання права на опозицію зверталася до входження України до складу СРСР та після здобуття незалежності. Таким чином, пройшовши довгий шлях історичної еволюції, сутнісний зміст поняття «опозиція» змінювався та збагачувався новими ідеями в залежності від епохи та цінностей, які вона сповідувала, від типу владних відносин, які були притаманні певному історичному етапу тощо.

2. Сучасна політична наука виокремлює два основоположні підходи до визначення політичної опозиції: етимологічний та інституціональний. Перший підхід розглядає опозицію як існування будь-якої незгоди, опозиційності в суспільстві по відношенню до влади, а другий – розглядає її як інститут політичної системи, наділений правами та обов'язками. Також для сучасної політологічної літератури характерна множинність різноманітних класифікацій політичної опозиції: лояльна, напівлояльна та нелояльна, відповідальна і невідповідальна, активна та пасивна, структурна і неструктурна, парламентська і позапарламентська та ін.

Проте на основі розглянутої наукової літератури можна зробити висновок, що найсприятливішим типом є конструктивна, лояльна опозиція, яка в своїй діяльності спрямована не проти влади, а задля її здійснення, яка є каналом зв'язку між суспільством та владою. Наявність такої опозиції слід розглядати як обов'язковий структурний елемент влади за допомогою якого прискорюється здійснення обраного стратегічного курсу, підвищується ефективність політичної діяльності та досягається вищий рівень легітимації влади. За таких умов формується динамічний тип стабільності, який притаманний відкритим суспільствам. Але така опозиція може існувати лише за певних умов, які зазвичай забезпечує влада, якщо її метою є досягнення стабільності політичної системи. Опозиція, яка має права та обов'язки, має можливість впливати на політичний процес – знаходиться у правовому полі, що полегшує її контроль. Отже, в цьому розумінні важливого значення набуває інституціоналізація політичної опозиції. Звідси витікають її основоположні функції, які витікають із самої сутності поняття «опозиція», а саме: критика, контроль, альтернатива. Функції опозиції полягають у тому, щоб оцінювати й контролювати виконання урядових програм та владних рішень на всіх рівнях управління і постійно виробляти й пропонувати альтернативні підходи, як до тактики діючого уряду, так і до стратегічних політичних засад, на основі яких взаємодіють уряд і парламентська більшість.

3. Функціонування опозиції опосередковується рядом чинників, які породжують відповідні політичні практики у її функціонування. У роботі вони

були класифіковані як політико-культурологічні детермінанти і полягають в наступному: ціннісні чинники (рівень політичної культури політичної еліти та мас, визнання культурних передумов, політичних традицій і цінностей суб'єктами політики); нормативно-правові чинники (конституція, закон про опозицію, регламенти, угоди між політичними силами, розподіл обов'язків між урядом та опозицією, правова культура); структурні чинники (особливості інституційної структури, роль політичних партій, виборча система, система влад, дія принципу стримування та протизваг).

У сталих демократіях завдяки конструктивній діяльності опозиції підтримується динамічна політична стабільність, що, відповідно, є стабілізуючим компонентом в алгоритмах інкорпорації та ротації політичного класу. Інституціоналізація парламентської опозиції зумовлює конкуренцію політичних сил як під час здобуття, так і під час здійснення влади, забезпечує посилення контролю за діяльністю урядових структур, стабільністю політичної системи, удосконалення державно-управлінської практики, сприяє результативній діяльності представницьких та виконавчих структур. Її легальне ефективне функціонування є визначальною ознакою демократичних режимів, а високий ступінь визнання владою прав опозиції на політичну боротьбу та на альтернативне бачення вирішення актуальних проблем і завдань позитивно впливає на демократизацію суспільно-політичного життя.

Науковці погоджуються з твердженням, що політична культура суспільства є продуктом історичного та практичного досвіду життя окремих спільнот, що зумовлюється безліччю різноманітних факторів. Політична культура віддзеркалює характер і особливості політичної системи, політичну свідомість і поведінку індивідів, груп, є якісним показником стану політичного життя суспільства, який характеризує ступінь розвитку політичних інститутів, а також якість взаємодії суб'єктів політичного процесу. Це зафіксований у законах, звичаях, традиціях, політичний досвід суспільства, рівень уявлень про політичний процес. Наведені приклади країн, з притаманними їм особливостями політичної культури, підтверджують тезу про те, що політична культура є специфічною для кожної окремо взятої країни. В свою чергу, політична культура залежить від домінуючого типу культури, владних відносин, політичного режиму тощо.

В ході історичного розвитку всі країни сформували власний тип політичної системи, тип владних відносин, цінності, які вони сповідують, що безпосередньо вплинуло на становлення відповідного типу політичної опозиції. Особливості інституту політичної опозиції специфічні для кожної країни, тому пересторогою є той факт, що запровадження інструментів діяльності політичної опозиції без адаптації до власних історичних, культурних особливостей радше спричиняє непрогнозованість політичного процесу.

4. У більшій частині західних країн права та обов'язки опозиції не регулюються окремим законом, а витікають з системи функціонування та

взаємодії політичних інститутів. Це зумовлено традиційним визнанням більшістю прав меншості і ставленням до опозиції як до природного явища, що сприяло еволюції цього феномену у політичному житті, але, зрозуміло, що не всі країни можна підвести під таку характеристику. Таким чином, наявність політичної опозиції та міра її залучення до політичного процесу свідчать про рівень політичної культури суспільства загалом та політико-правової еліти, зокрема.

У роботі розглянуто моделі політичної опозиції, які виробила світова практика. Використані моделі можна структурувати за такими критеріями: на основі гомогенності та багатополярності політичної системи, за рівнем включеності в політичний процес, за формою державного правління, за рівнем консенсусу та політичної багатоманітності та ін.

5. Інститут політичної опозиції з'явився в Україні разом зі здобуттям нашої державою незалежності і є несформованим. Недооформленість демократичної політичної культури, відсутність традицій до пошуку консенсусу, низька правова культура як населення, так і політичної еліти, ускладнюють процес становлення конструктивної політичної опозиції. Як наслідок, вже звичним для української політико-правової практики є розуміння опозиції як інституту, який покликаний зривати політичний процес, блокувати діяльність парламенту, використовувати брудні технології в своїй діяльності. Саме поняття «опозиція» вживається як бренд для привернення на свій бік виборців, хоча ніякої альтернативи така опозиції, окрім гучної критики, не може запропонувати.

Як наслідок, було багато спроб виробити один закон, який би визначав і регулював діяльність опозиції. Проте, одні автори законопроектів не визначали конкретно суб'єкта опозиції, інші – перебільшували його повноваження. Тому, можна сказати, що увага авторів повинна зосереджуватися не на з'ясуванні статусу, а політичного змісту (характеру) опозиції, вектора її діяльності. Ухилення від установлення правил гри призводитиме до пролонгації ситуації невизначеності в політичному середовищі та, як наслідок, до вимушеної появи таємних угод і домовленостей, які не матимуть законодавчої сили, однак за цього кардинально впливатимуть на поведінку учасників політичного процесу, перетворюючи все суспільство на заручника таких угод. Водночас культурологічні та політико-правові механізми забезпечення ефективності політичної опозиції будуть результативними тільки за умови їх комплексного застосування, і запровадження системи підзвітності та контролю уряду,правлячих і опозиційних парламентських партій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Масловська О. М. Поняття партійних систем у сучасному політичному дискурсі : теорія і методологія аналізу / О. М. Масловська // Наукові праці

МАУП / Редкол. : А. М. Подоляка (голов. ред) [та ін.] — К. : МАУП, 2011. — Вип. 2 (29). — С. 49-53.

2. Масловська О. М. Політичні партії і розвиток парламентаризму в Україні : актуальні питання теорії і практики / О. М. Масловська // Наукові праці МАУП / Редкол. : А. М. Подоляка (голов. ред) [та ін.] — К. : МАУП, 2011. — Вип. 2 (29). — С. 54-58.

3. Масловська О. М. «Культура політичної опозиції» в системі категорій вітчизняної політичної науки / О. М. Масловська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — Вип. 6. — С. 85-90.

4. Масловська О. М. Проблеми визначення сучасної української політичної культури / О. М. Масловська // Політологічний вісник. Збірник наук. праць. — К. : «ІНТАС», 2012. — Вип. 60. — С. 334-340.

5. Масловська О. М. Особливості становлення та проблеми ефективної діяльності парламентської опозиції в Україні / О. М. Масловська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. — Вип. 7. — С. 58-62.

6. Масловська О. М. Становлення поняття «політична опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці / О. М. Масловська // Наукові праці МАУП / Редкол. : А. М. Подоляка (голов. ред) [та ін.] — К. : МАУП, 2012. — Вип. 3 (34). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. — С. 73-79.

7. Масловська О. М. Становлення та розвиток концепції політичної культури в формуванні політичної опозиції / О. М. Масловська // Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства : матеріали Міжнародної наукової конференції 10-11 жовтня 2012 року / Ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин та ін. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — С. 347-349.

8. Масловська О. М. Становлення та функціонування інституту політичної опозиції в Україні / О. М. Масловська // Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми конституційно-правової модернізації держави в контексті сучасних глобалізаційних викликів», м. Київ, 22 листопада 2012 р. — МАУП : «Вид. дім «Персонал», 2012. — С. 24-27.

9. Масловська О. М. Культура політичної опозиції / О. М. Масловська // Україна як геополітична реальність : політика, економіка, право : Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції 29 березня 2012 р. — МАУП : «Вид. дім «Персонал», 2012. — С. 28-32.

10. Масловська О. М. Становлення політичної культури опозиції у формуванні демократичної політичної системи / О. М. Масловська // Модернізація політичної системи сучасної України : стан та перспективи розвитку : збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля / [Ред. колегія : Г. П. Щедрова – голова та ін]. — Луганськ, 2012. — С. 128-131.

АНОТАЦІЇ

Масловська О. М. Політико-культурологічні детермінанти функціонування політичної опозиції: світова та українська практика. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. — Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ, 2013.

Дисертація присвячена дослідженню взаємозалежності функціонування політичної опозиції і політико-культурологічних детермінант на основі аналізу зарубіжних і вітчизняних (українських) практик функціонування інституту політичної опозиції. Визначено понятійно-категоріальний апарат дослідження, описано еволюцію поняття «політична опозиція» в політичній науці, визначено структуру політико-культурологічних детермінант, під впливом яких формуються політичні практики функціонування політичної опозиції. На підставі дослідження особливостей політичної культури опозиції при різних моделях функціонування опозиції і різних моделях інституціоналізації парламентської опозиції були сформульовані висновки про важливість, але не вирішальне значення вмонтування політичної опозиції в політико-правову систему держави. Виявлено та проаналізовано перспективи інституціоналізації політичної опозиції в Україні, охарактеризовано можливі варіанти упорядкування сфер компетенції політичної опозиції в Україні.

Ключові слова: політична культура, політична опозиція, політико-культурологічні детермінанти, політична культура опозиції, політичні практики, демократизація політичної системи, політичні традиції, політичні цінності.

Масловская Е. М. Политико-культурологические детерминанты функционирования политической оппозиции: мировая и украинская практика. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. — Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию взаимозависимости функционирования политической оппозиции и политико-культурологических детерминант на основе анализа зарубежных и отечественных (украинских)

практик функционирования института политической оппозиции. Определено понятийно-категориальный аппарат исследования, описана эволюция понятия «политическая оппозиция» в политической науке, определена структура политико-культурологических детерминант, под влиянием которых формируются политические практики функционирования политической оппозиции. На основании исследования особенностей политической культуры оппозиции при различных моделях функционирования оппозиции и различных моделях институционализации парламентской оппозиции были сформулированы выводы о важности вмонтирования политической оппозиции в политико-правовую систему государства. Осуществлен анализ влияния политико-культурологических детерминант на функционирование политической оппозиции в Украине, что дало основания для вывода о наслоении этих детерминант на политические институты, которые являются типичными для стабильных демократий, что привело к воплощению специфических политических практик, которые часто имеют неправовой характер. Проведено институционально-функциональный анализ роли политической оппозиции в процессах формирования политических решений, на основе использования эмпирических данных обобщены формы политической деятельности политической оппозиции, дана оценка их результативности в условиях смешанной и парламентской форм правления.

Институт политической оппозиции как объект политологического анализа предполагает определение подходов к трактовке политической оппозиции, среди которых: 1) этимологический (оппозиция существует в обществе всегда, что обусловлено его природой); 2) институциональный (оппозиция вмонтирована в политическую систему). Поскольку условием существования оппозиции является субъект действия, и на этом основании выделяют категории политической оппозиции – парламентская, организованные общественно-политические силы, неорганизованная оппозиция в масштабах всего общества.

На основании анализа типичных политических практик функционирования политической оппозиции и моделей политической культуры как среды функционирования политической оппозиции в странах стабильной демократии (Великобритания, США, Франция, Германия, Япония, Литва) были выделены политико-культурологические детерминанты функционирования политической оппозиции, которые включают: ценностные (уровень политической культуры политической элиты и масс, признание культурных предпосылок, политических ценностей и традиций); нормативно-правовые (конституция, закон об оппозиции, регламенты, соглашения между политическими силами, распределение обязанностей между правительством и оппозицией, правовая культура), структурные (институциональная структура, роль политических партий, избирательная система, содержание принципа сдержек и противовесов).

С точки зрения институционального уровня политической культуры выделены следующие коллективные формы политической практики: способы управления политической системой, закреплены в государственном строе, методы принятия политических решений; характер проведения их в жизнь, методы решения социально-политических конфликтов, тип электорального процесса; характер межпартийных отношений; способы лоббирования корпоративных интересов и определены особенности функционирования парламентской оппозиции с точки зрения ее роли в принятии политических решений в Украине. На основании этого очерчены возможные варианты стабилизации и повышения функциональности политической оппозиции в Украине посредством культурологических и политико-правовых процедур в частности учреждением конституционного штрафа и закрепления на законодательном уровне опосредованных средств, стимулирующих развитие организационных форм функционирования политической оппозиции и закрепление сфер компетенции парламентской оппозиции.

Ключевые слова: политическая культура, политическая оппозиция, политико-культурологические детерминанты, политическая культура оппозиции, политические практики, демократизация политической системы, политические традиции, политические ценности.

Maslovska O. M. The Political and Cultural determinants of Political Opposition Functioning: World and Ukrainian Practices. - Manuscript.

A thesis for the degree of candidat in political science in speciality 23.00.03 – The Political Culture and Ideology. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2013.

Dissertation is devoted to the study of the interdependence of the functioning of the political opposition, political and cultural determinants on the basis of the analysis of foreign and domestic (Ukrainian) practices functioning of the institution of the political opposition. Defined conceptual and categorical apparatus of the study, described the evolution of the concept of "political opposition" in political science, which determined the structure of the political and cultural determinants, which are formed under the influence of the political practice of functioning of the political opposition. Based on studies of the political culture of the opposition in the functioning of the various models of the opposition and the various models of the institutionalization of parliamentary opposition were formulated conclusions about the importance of, but not the decisive importance of the political opposition-roof in the political and legal system of the country. Identified and analyzed the prospects for the institutionalization of the political opposition in Ukraine, described the options of ordering the spheres of competence of the political opposition in Ukraine.

Key words: political culture, political opposition, political and cultural determinants, political culture of opposition, political practice, democratization of the political system, political traditions, political values.

НБ НПУ

100182578

Підписано до друку 13.05.2013 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Наклад 100 прим. Зам. № 182

Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Свідцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.

(044) 239-30-26